

Agroturystyka jako dodatkowa forma gospodarowania na obszarach chronionych

Wstęp

Podstawowym celem tworzenia obszarów chronionych w Polsce jest ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego, a więc jego racjonalne zagospodarowanie bez stwarzania zagrożeń dla przyrody. Wśród innych celów wymienia się:

- zachowanie równowagi ekologicznej najbardziej wartościowych przyrodniczo obszarów;
- wprowadzenie ekologicznych zasad gospodarowania i rozwijanie edukacji ekologicznej;
- tworzenie naturalnej osłony dla wymagających ścisłej ochrony rezerwatów przyrody;
- zapewnienie warunków do wypoczynku i regeneracji sił przez zachowanie walorów przyrodniczych i rekreacyjnych danych obszarów.

Obszary o pierwotnym i naturalnym krajobrazie stanowią podstawowy walor dla wszystkich form turystyki. Na takich obszarach nie można jednak lokować tych form wypoczynku, które negatywnie wpływają na stan i jakość środowiska przyrodniczego i krajobrazowego. W tym celu wprowadza się ograniczenia, które w zależności od rangi przyrody mają charakter ilościowy (ograniczenia w liczbie turystów) lub jakościowy (dopuszczalne formy turystyki) i służą ustaleniu optymalnych zasad wykorzystywania tych terenów na cele turystyczne.

Podstawowym zadaniem przy planowaniu rozwoju turystyki na obszarach chronionych jest więc określenie form wypoczynku, które w minimalnym stopniu ingerują w środowisko przyrodnicze oraz tych form, które mogą być pożyteczne w funkcjonowaniu obszarów chronionych. Ich wspólnym elementem jest konieczność rozwoju zrównoważonego (ekorozwoju), harmonijnego w długim okresie, przy jak najmniejszym wpływie na środowisko.

Turystyka zorganizowana na zasadach ekorozwoju nie koliduje ze środowiskiem naturalnym, może też przyczynić się do ratowania miejsc narażonych

na dewastację i zniszczenie. W tym kontekście postrzegana jest agroturystyka, która może sprzyjać nie tylko przyrodzie, ale także rozwojowi gospodarczemu, społecznemu i kulturowemu obszarów objętych ochroną. Jej rozwój, połączony z optymalnym wykorzystaniem walorów przyrody i krajobrazu oraz potencjału tkwiącego w lokalnej społeczności, może być czynnikiem poprawy warunków życia i pracy rodzin rolniczych i zapobiegać likwidacji gospodarstw rolniczych.

Formy prawne i funkcje obszarów chronionych

W Polsce istnieje kilka form ochrony przyrody. Należą do nich obiekty o charakterze przestrzennym (tj. parki narodowe, rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe), obiekty o charakterze punktowym (pomniki przyrody) oraz obiekty ruchome (objęte ochroną gatunki zwierząt). Na mocy ustawy o ochronie przyrody tworzą one Krajowy System Obszarów Chronionych. Podstawowe znaczenie dla rozwoju turystyki mają formy przestrzenne ochrony przyrody.

Parki narodowe – tworzy się je w celu ochrony obszarów o wyjątkowych w skali kraju wartościach przyrodniczych, naukowych i estetyczno-krajobrazowych. Celowi temu podporządkowane są wszystkie funkcje parku. W zależności od stopnia ingerencji człowieka w środowisko, parki mogą być objęte częściową lub ścisłą ochroną. Wokół parku tworzy się dodatkowo strefę ochronną, czyli otulinę, która ma na celu wyeliminowanie szkodliwego oddziaływania z zewnątrz i służy do lokalizacji niezbędnej infrastruktury obsługującej park. Ze względu na unikalne w skali kraju walory przyrodnicze, parki narodowe pełnią funkcję ekologiczną, naukową i dydaktyczną, a w dalszej kolejności funkcję turystyczną.

Rezerwaty przyrody – tworzy się je w celu zachowania najcenniejszych fragmentów przyrody, które wyróżniają się różnorodnością gatunków roślin i zwierząt i bogactwem ekosystemów. Podobnie jak parki narodowe, rezerwaty przyrody mogą być objęte częściową lub ścisłą ochroną. U podstaw tworzenia rezerwatów leżą głównie względy naukowe i dydaktyczne. Inne przesłanki to edukacja ekologiczna, turystyka i kultura.

Parki krajobrazowe – tworzone są na obszarach o wyróżniających się krajobrazach, walorach estetycznych, kulturowych i widokowych. Ze względu na wymienione walory, parki krajobrazowe mają największe znaczenie w rozwoju różnorodnych form turystyki i rekreacji, w szczególności turystyki krajoznawczej. Obok funkcji turystycznej, na terenach parków krajobrazowych rozwijają się głównie funkcje: osadnicza, ekologiczna, rolnicza i leśna.

Obszary chronionego krajobrazu – obejmują wyróżniające się krajobrazowo tereny (o różnych typach ekosystemów), które uwzględnia się w planach zagospodarowania przestrzennego. W ich granicach rozwijają się funkcje: osadnicza, rolnicza, leśna oraz turystyczna.

Działalność gospodarcza na obszarach chronionych

Tworzenie obszarów chronionych ma istotny wpływ na zakres i rodzaj prowadzonej w ich granicach działalności gospodarczej. System instrumentów ochronnych określają: ustawa o ochronie przyrody, ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska oraz ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym.

Wymienione akty prawne największe ograniczenia w możliwościach zagospodarowania wprowadzają w parkach narodowych i w rezerwach przyrody. W ich częściach, objętych ścisłą ochroną, wszelka działalność ludzka jest całkowicie wykluczona. W częściach objętych ochroną częściową obowiązuje zakaz prowadzenia działalności przemysłowej, są też ograniczenia w działalności rolniczej i leśnej. Rolnikom zabrania się przede wszystkim prowadzenia gospodarstw wysokotowarowych, stosowania chemicznych środków ochrony roślin, a także regulacji stosunków wodnych. W ramach działalności inwestycyjnej zakazane są budowa i rozbudowa wszelkich obiektów, jeśli nie służą one celom parku i nie są związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego lub leśnego.

Znacznie łagodniej traktowana jest działalność gospodarcza w parkach krajobrazowych i na obszarach chronionego krajobrazu. Na ich terenie nie wprowadza się żadnych ograniczeń działalności gospodarczej, jeśli nie obniża ona wartości środowiska. Szczególną wagę przywiązuje się nie tylko do ochrony przyrody, ale także do ochrony dziedzictwa narodowego i zabytków kultury materialnej. Z tego względu parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu są miejscem lokalizowania infrastruktury turystycznej i rozwoju różnorodnych form turystyki wiejskiej (szczególnie agroturystyki, ekoturystyki) oraz turystyki kwalifikowanej.

Działalność turystyczna na obszarach chronionych

Jednym z celów powstawania obszarów chronionych jest stworzenie warunków do wypoczynku i rekreacji. Realizacji tego celu sprzyjają unikalne w skali kraju walory przyrody, które łącznie z krajobrazem, zasobami kultury materialnej, lokalnym folklorem tworzą atrakcyjną ofertę turystyczną. Preferowaną formą wypoczynku na obszarach prawnie chronionych jest turystyka in-

dywidualna, która poprzez wykorzystanie lokalnych zasobów (przyrodniczych, kulturowych i społecznych) i przy poszanowaniu przyrody zaspokaja zróżnicowane potrzeby gości. W rzeczywistości turystyka na obszarach cennych przyrodniczo przyjmuje charakter masowy, co uwidacznia się szczególnie w parkach narodowych. Aby zapobiec koncentracji ruchu turystycznego, władze obszarów objętych ochroną wprowadzają ograniczenia w rozwoju ruchu turystycznego i w zagospodarowaniu turystycznym tych obszarów.

Na terenie parków narodowych (rezerwatów przyrody) preferowaną formą turystyki jest turystyka kwalifikowana, w której uczestniczą indywidualni turyści, przyrodnicy, grupy z przewodnikiem itp. Baza materialna obsługująca ruch turystyczny musi być zlokalizowana poza granicami parku. Wyjątkowo w granicach parków narodowych lokalizowana jest baza materialna w celach naukowo-badawczych, obejmująca schroniska, kempingi i biwaki, schrony przeciwdeszczowe i domy wczasowe. Zagospodarowanie turystyczne uzupełniają oznakowane szlaki turystyczne, wyłącznie po których wolno turystom się poruszać, oraz wybrane miejsca, gdzie można się zatrzymać (parkingi śródleśne, miejsca postoju). Dzięki temu ruch turystyczny przybiera charakter rozproszony. Na obszarach o rozwiniętej sieci osadniczej i funkcji rolniczej dopuszczalną formą turystyki jest agroturystyka i ekoturystyka. Wyodrębnione obszary parków i rezerwatów objęte ścisłą ochroną są zamknięte dla ruchu turystycznego i służą jedynie celom naukowym.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w parkach krajobrazowych i na obszarach chronionego krajobrazu. Nie wprowadza się tutaj zakazów budowy obiektów turystycznych, handlowych, gastronomicznych i rozrywkowych, pod warunkiem, że nie obniżają one walorów przyrodniczo-krajobrazowych obszaru. Zagospodarowanie turystyczne jest zróżnicowane w zależności od położenia obszaru w stosunku do ośrodków miejskich. Baza materialna na obszarach o małej frekwencji turystów (położonych peryferyjnie) jest skromna i obejmuje: pola namiotowe, schroniska młodzieżowe, lokalne bary i sklepiki oraz kwatery u gospodarzy. Na obszarach położonych w sąsiedztwie aglomeracji miejskich zagospodarowanie turystyczne to ośrodki wypoczynkowe i wczasowe, których uzupełnieniem są kwatery prywatne u gospodarzy, pola namiotowe i biwakowe, a także schroniska i kempingi. Ze względu na przewagę na tych obszarach funkcji rolniczej i leśnej, preferowanymi formami turystyki są agroturystyka, ekoturystyka i różnorodne formy turystyki kwalifikowanej.

Możliwości i bariery rozwoju agroturystyki

Od kilku lat panuje w naszym kraju moda na spędzanie urlopu, wakacji u rolnika, w zagrodzie wiejskiej. Ta forma wypoczynku w krajach europejskich ma już wieloletnie tradycje. Korzystają z niej głównie rodziny z dziećmi, ponieważ pobyt w gospodarstwie oferuje mnóstwo atrakcji dzieciom. Poza tym, urlop u rolnika jest zwykle tańszy niż w obiektach hotelarskich, a każdy gość ma możliwość indywidualnego zorganizowania wolnego czasu. Najwierniejszymi klientami agroturystyki są osoby o wysokiej świadomości ekologicznej, wykazujące zainteresowanie wiejskim stylem życia, kulturą materialną obszarów wiejskich, kulturą duchową gospodarzy i mieszkańców wsi. Agroturystyki jako formy wypoczynku nie można więc ograniczać tylko do pobytu w gospodarstwie i do więzi społecznych, jakie powstają między turystami a rodziną organizującą wypoczynek. Bazą jej funkcjonowania są przede wszystkim wiejski krajobraz, środowisko przyrodnicze i rolnictwo. Turysta większość czasu spędza aktywnie, korzysta nie tylko z atrakcji, jakie oferuje gospodarz we własnym gospodarstwie, ale przede wszystkim z przyrodniczo-kulturowych walorów i zasobów terenów wiejskich.

Za rozwojem agroturystyki na obszarach chronionych przemawia wiele względów, wśród których zasadnicze znaczenie mają wybitne walory przyrody i krajobrazu oraz wysoki udział gospodarstw rodzinnych położonych na słabych glebach i posiadających niewykorzystane zasoby mieszkaniowe. Poza tym ze strony turystów pojawia się zapotrzebowanie na bardziej ekologiczne rodzaje turystyki. Jest to związane z tym, że agroturystyka w regionach o wieloletnich tradycjach turystycznych przybiera często formę działalności komercyjnej, nastawionej na maksymalny zysk i przyjęcie jak największej liczby gości. W tych regionach (Podhale, wsie nadmorskie) jest ona podstawowym źródłem dochodów mieszkańców i czynnikiem postępu cywilizacyjnego. Turyści szukają jednak nowych miejsc, nieznanych dla turystyki, atrakcyjnych przyrodniczo i krajobrazowo, i chętnie korzystają z pobytu w gospodarstwach położonych w otoczeniu czystej i atrakcyjnej przyrody. Wypoczynek na terenach o zachowanych walorach przyrody i krajobrazu jest coraz popularniejszy, chociaż oferta turystyczna jest bardziej uboga, a usługi mają niższy standard.

Korzyści dla turystów, wynikające z pobytu w gospodarstwie agroturystycznym połączonego z poznawaniem walorów terenów wiejskich, są wielorakie. Agroturystyka podobnie jak inne formy turystyki poznawczej umożliwia poznanie i korzystanie z zasobów przyrodniczych (bogata fauna i flora, cenne

obiekty przyrodnicze, jeziora, rzeki i lasy, zróżnicowane ukształtowanie terenu). Turysta podczas wędrówek może zaspokajać własne potrzeby poznawcze, kształtować świadomość ekologiczną, zgłębiać wiedzę ekologiczną, poznawać życie mieszkańców wsi i folklor.

Oferta agroturystyczna, ulokowana w środowisku wiejskim, daje też możliwość poznania licznych, dobrze zachowanych walorów kulturowych. Zainteresowanie zaś gości tymi walorami może być dla rolników bodźcem do ochrony dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich, jego eksponowania i zachowania dla przyszłych pokoleń. Podstawowym warunkiem tych działań jest jednak pełna akceptacja wśród mieszkańców wsi ich wartości kulturowych.

W związku z istniejącymi ograniczeniami w możliwościach zagospodarowania obszarów chronionych rozwój agroturystyki daje szansę poprawy warunków życia mieszkańców tych terenów. Funkcjonujące gospodarstwa rolne są przeważnie niewielkie i niskodochodowe, przeważają tradycyjne i ekstensywne systemy gospodarki rolnej [Okuniewski 1996]. Trudności w prowadzeniu gospodarstw potęgują warunki przyrodnicze, które zmuszają rolników do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów. Na terenach, na których przeważa dobra jakość gleb, istnieje możliwość produkcji żywności o wysokich standardach zdrowotnych i jakościowych [Runowski 1996]. Wprowadzanie innych funkcji pozarolniczych ograniczają nie tylko obowiązujące przepisy prawne, ale także niska gęstość zaludnienia, rozproszona sieć osadnicza, uboga infrastruktura techniczna, społeczna i ekonomiczna, zła komunikacja. W związku z tym znaczna część rolników gospodarujących na obszarach chronionych może zająć się dodatkowo świadczeniem usług turystycznych w swoim gospodarstwie. Oznacza to w pierwszym rzędzie przystosowanie posiadanych pomieszczeń i budynków do potrzeb gości, a w dalszej kolejności oferowanie atrakcji turystycznych, związanych z życiem gospodarstwa, rodziny rolniczej i wykorzystujących walory środowiska wiejskiego. Przechodzenie od gospodarstwa rolniczego do agroturystycznego nie wymaga dużych nakładów inwestycyjnych ani wznoszenia nowych budynków. Nie jest jednak procesem prostym ani szybkim. Jest to raczej zdobywanie nowego zawodu, uczenie się nowych umiejętności, zdobywanie wiedzy niezbędnej do prowadzenia własnego biznesu i obsługi gości. W związku z tym nie każdy rolnik może tą działalnością się zajmować. Najważniejsze są predyspozycje osobowościowe właściciela gospodarstwa agroturystycznego i jego pozytywny stosunek do gości [Gannon 1993]. Osiągnięcie satysfakcjonujących wyników ekonomicznych wymaga ciągłego dostosowywania oferty agroturystycznej do potrzeb i oczekiwań gości, a to z kolei wymaga środków finansowych i pomocy specjalistów, głównie pracowników ODR-ów i stowarzyszeń agroturystycznych.

Wśród istniejących barier, ograniczających możliwości rozwoju agroturystyki (w parkach krajobrazowych i na obszarach chronionego krajobrazu), należy też wskazać na dynamiczny rozwój ośrodków wypoczynkowych i wczasowych, pensjonatów oraz hoteli. Ich właściciele są bardzo energiczni, posiadają kwalifikacje i potrzebną wiedzę i informacje dotyczące prowadzonej działalności. Standard oferowanych przez nich usług jest coraz wyższy, a oferta turystyczna bogatsza.

Wprowadzanie agroturystyki może być w niektórych regionach kraju długotrwałym procesem. Jego dynamika zależy od stopnia przygotowania infrastrukturalnego obszaru oraz klimatu społecznego, jaki tam panuje. Poza tym, gospodarstwa zainteresowane prowadzeniem działalności agroturystycznej nie są w stanie samodzielnie rozwiązać wielu problemów finansowych i organizacyjnych. Warunkiem sukcesu jest wspólna działalność władz gminnych, zarządów obszarów chronionych, ośrodków doradztwa rolniczego, stowarzyszeń kwaterodawców i izb rolniczych we wspieraniu tej formy wypoczynku.

Podsumowanie

Wiele regionów w Polsce może poszczycić się unikatowym krajobrazem i walorami przyrodniczymi. Jest to jeden z czynników, który przyciąga nie tylko turystów krajowych, ale także zagranicznych. Coraz częściej zadbane środowisko oraz harmonijny wiejski krajobraz nabierają znaczenia w gospodarczym rozwoju gmin i całych regionów. Atrakcyjność turystyczna takich obszarów wzrasta, jeśli ze względu na cenne walory przyrodnicze zostaną one objęte ochroną prawną. Oznacza to jednak wprowadzanie w ich granicach zakazów lub ograniczeń w sposobach gospodarowania. Budzą one wiele emocji wśród społeczności lokalnej, zamieszkującej tereny planowane do objęcia ochroną prawną (np. Puszcza Białowieska). Mieszkańcy obszarów chronionych muszą mieć świadomość, że zróżnicowanie krajobrazowe i walory kulturowe to szczególnie wartościowe tereny. Wartość ta w kontekście przemian społeczno-gospodarczych wsi i rolnictwa powinna być wykorzystana w sposób przynoszący największe korzyści miejscowej ludności. Jednym ze sposobów wykorzystania walorów obszarów cennych przyrodniczo jest wprowadzanie agroturystyki. Na to potrzeba jednak pieniędzy i zaangażowania władz samorządowych różnych szczebli oraz współpracy służb ochronnych przy kreowaniu ram do jej rozwoju. Gwarancją sukcesu w organizowaniu agroturystyki, jako działalności sprzyjającej przyrodzie, jest jej wbudowanie w strategię rozwoju lokalnego. Realizacja tej strategii wymaga jednak akceptacji nowego pomysłu wśród lokalnej społeczności, a więc przekonania o tym, że na krajobrazie i przyrodzie można zarobić, ale pod warunkiem, że zachowa się ich atrakcyjność.

Literatura

- GANNON A., 1993: „Agroturyzm a rozwój wsi”, CDiEwR, Kraków.
- OKUNIEWSKI J., 1996: „Społeczno-ekonomiczne ograniczenia rozwoju rolnictwa na obszarach chronionych”. [w:] „Ekonomiczno-społeczne ograniczenia oraz szanse wsi rolnictwa na obszarach chronionych”, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- RUNOWSKI H., 1996: „Ograniczenia i szanse rolnictwa ekologicznego”, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Ustawa z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody (Dz.U. z 1991 r., Nr 114, poz. 492, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 31.01.1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska (Dz.U. z 1994 r., Nr 49, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 7. 07. 1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 1994 r., Nr 89).

Agritourism as Alternative Form of Economic Activity in Protected Areas

Abstract

The purpose of the paper was to present the possibilities for and barriers to the development of agritourism in legally protected areas of Poland according to varying restrictions imposed on their management.

Attractive, natural landscape represents a fundamental factor determining the development of all tourism forms in protected areas. Nonetheless, any form of recreation that can cause negative effects on natural habitats should not be practised there. One of alternative activities leading to exploration of countryside values is farm tourism. Its development depends on many factors including promotion and support by local authorities as well as self-sustaining private and community-based initiatives in the field of agritourism offer creation.

An additional incentive for rural tourism development is fact that in the future it could represent the significant source of income both in small sized and economically weak farms.